

Скляренко О., Скляренко О.

**ТИПОЛОГІЧНА ОНОМАСТИКА : У 5 кн. Кн. 2 :
ОНОМАСТИЧНИЙ СЛОВОВІВР У ТИПОЛОГІЧНОМУ
РАКУРСІ**

Одеса : Астропринт, 2013. — Кн. 2. — 408 с.

Зародження й становлення ономастики, як і мовознавства загалом, відбувається в межах вивчення однієї мови. Однак логіка розвитку сучасної ономастичної науки, накопичений матеріал, теоретичні та лексикографічні праці в різних країнах спонукають до поступового переходу від описового й порівняльно-історичного дослідження власних назв окремої мови до їх зіставного (типологічного) та загальномовознавчого аналізу з метою виявлення універсального, подібного і відмінного на різних структурних рівнях. І якщо в зарубіжній ономастиці цей напрям уже протягом кількох десятиліть розвивається досить продуктивно, то в українській відповідних системних праць майже не було, хоч різного роду тематичні розвідки з'являлися досить регулярно. На цьому тлі видання фундаментальної монографії Олексія та Ольги Скляренків «Типологічна ономастика» в 5-ти книгах, дві з яких уже побачили світ, без перебільшення є знаковою подією, аналогів якій у слов'янській ономастиці немає.

У галузі типологічної ономастики цей 5-томник як синтетична узагальнювальна праця займе вагоме місце в науковому світі і стане в один ряд з 2-томною енциклопедією «Słowińska onomastyka» (Warszawa ; Kraków, 2002–2003), підготовленою провідними фахівцями з усіх слов'янських країн і Німеччини. На таку високу оцінку колективне дослідження одеських мовознавців заслуговує ще й тому, що воно, з одного боку, розширює системні уявлення вітчизняних мовознавців про європейську та світову пропріальну лексику в порівнянні з українською, з другого, — вводить у науковий обіг зарубіжної ономастики якісний продукт українського «виробництва», підтвердивши тим самим високий рівень

розвитку вітчизняної ономастики у світовому контексті.

Читати й рецензувати другу книгу 5-томного видання, присвячену ономастичному словотвору в типологічному ракурсі, приємно, тому що написана вона висококваліфікованими фахівцями, які добре знають кілька європейських мов, стан розвитку світової ономастики, завдяки чому захоплюють професійним аналізом типологічних явищ у пропріальній лексиці Європи, Америки та інших континентів, відкриттям досі невідомих для українського читача явищ і фактів в онімній номінації різних мов світу, усвідомленням загальномовних процесів та етномовної специфіки онімних систем окремих народів.

Особливість багатотомної монографії полягає в тому, що кожна з її частин є своєрідним тематичним збірником авторських праць останніх десятиліть ХХ (це переважно доробок Олексія Скляренка) — поч. ХХІ ст. (переважно праці Ольги Скляренко), об'єднаних спільною лінгвістичною проблематикою. Такою проблематикою для рецензованої другої частини є типологічний словотвір власних назв (переважно топонімів) у найрізноманітніших його виявах та аспектах. З огляду на те, що включені до другої книги статті написано здебільшого як автономні дослідження інколи ще задовго до початку видання 5-томника, подекуди відчувається вплив часу написання розділів, і те, що деякі фрагменти колективної праці виходять за межі окресленого аспекту, оскільки штучне «очищення» таких текстів від недериваційної проблематики спричинилося б до більшого негативу, ніж виграшу. Принаймні для фахівця неважко зрозуміти природу інколи «надлишкового» синтезу аспектів і від-

межувати «зайву» інформацію від результатів заявленого підходу.

З огляду на розмаїття матеріалу, його змісту і форм вираження друга книга «Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі» структурована оптимально. Вона складається з трьох частин, кожна з яких містить від двох до кількох розділів, які деталізують розглядані факти і явища. Перша частина «Структурно-словотвірний аналіз пропріальної лексики» (с. 13–19) незначна за обсягом. У ній подано найзагальнішу інформацію про місце словотворення в системі мови (розділ 1) та про ономастичне словотворення як особливий розділ загального словотворення (розділ 2).

Основними і за змістом, і за обсягом є друга та третя частини книги, у яких здійснено типологічний аналіз фактичного матеріалу. У частині 2 «Типологія структурно-словотвірної організації топонімних систем» з позицій зіставного аналізу проаналізовано складені оніми (розділ 1), онімні композити (розділ 2), суфіксальні оніми (розділ 3), префіксальні топоніми (розділ 4) і топонімні фрази (розділ 5). Щоправда, зроблено це нерідко з позицій структурно-семантичного підходу, а не власне словотвірного, як заявлено в назві книги, про що вже частково йшлося. Автори оперують широким колом наукових думок і праць українських, російських, американських, англійських, німецьких, французьких, польських та інших учених, які зверталися до відповідних проблем в ономастиці окремих мов. Українські та іншомовні власні назви часто розглядаються із залученням порівняльно-історичних свідчень з інших індоевропейських мов, а подекуди зіставляються з аналогічними явищами в неіндоевропейських мовах. Сильною стороною частини 2, як і всього дослідження, є врахування національної ментальності в топонімній деривації, культурно-історичних та етномовних традицій і новаторства в номінації географічних об'єктів, що становить специфіку різномовних онімних систем. Зокрема, це відбилося в символічному використанні твірних прикметників з «кольористичною» та нумеративною семантикою, продуктивнос-

ті словотвірних моделей складених назв тощо. Так, в ойконімії різних регіонів США назви, утворені за моделлю «Adj + N» (прикметник + іменник), становлять від 97 % до 100 %, складені ойконіми моделі «N + N» (іменник + іменник) — від 10 % до 50 %, натомість в українській ойконімії утворень першого типу зафіксовано в регіонах від 2 % до 13 %, а назви другого типу зовсім відсутні, що зумовлено граматичними особливостями англійської мови, в якій препозитивні іменники виконують роль атрибутивів. Назв з основами *White, Black* в англійській ойконімії виявлено відповідно 24 і 56, а в українській протилежна картина: удвічі більше похідних з основою *Bil-* від назв з основою *Чорн-*. Специфічними для англійської топонімії є назви у формі імперативних речень на зразок *Show Me State* (букв. *Покажи мені штат*), яким в українській мові відповідають композити або складені назви на зразок *Звенигород, Нерубай-Ліс*.

Нерідко різні типи складених і складних топонімів переважно української та англійської мов розглядаються у зв'язку з аналогічними одиницями чи категоріями французької, німецької, фінської, в'єтнамської та інших мов світу, що дозволяє глибше пояснити деякі універсальні та специфічні явища. Щоправда, деякі положення або ілюстративний матеріал є непереконливими. Так, до підрозділу «Типологія дієслівних топонімних комплексів» узято за епіграф слова Ф. де Сосюра «Індоевропейська прамова не мала складних слів з першим дієслівним компонентом» (с. 121), які не зовсім підтверджуються функціонуванням композитів на зразок *Шукайвода, Підпригори* у слов'янських, германських, романських та інших мовах. З цього приводу акад. Л. А. Булаховський писав: «Тип, очевидно, дуже давній і пізніше зазнав у різних мовах багатьох формальних впливів, в основі яких... давав про себе знати зв'язок з первинним імперативним значенням початкової частини слова» (Булаховский Л. Императив в славянских языках как индуцирующая категория // Известия Академии наук СССР. Сер. «Литературы и языка». — 1968. — Т. 27. Вып. 2. —

С. 137). Крім того, не всі слов'янські оніми на *-ай / -ий* виникли на основі імперативів, бо цей суфікс функціонував як агентивний формант у загальних і власних назвах і як топоформант, що взаємодіяв з дієслівними та іменними основами: пор. гідроніми *Довгай, Коврай*, географічний термін *гуляйполе* і похідний ойконім *Гуляйполе*, антропоніми *Дорожай, Захвораї, Чугай, Бородай, Поривай* тощо (див.: Лучик В. В. Про природу власних назв з дієслівними основами // Життя у слові : Зб. наук. праць. — К., 2011. — С. 77–84).

Важко погодитися з віднесенням окремих складених топонімів до оказіональних, тобто утворених, за словами авторів, звичайно без номенклатурних імен. Не вдаючись до аналізу суті терміна «оказіональні топоніми», укажемо на сумнівність відсутності в деяких з них твірного номенклатурного імені. Наприклад, рос. *Волчий Враг, Крутой Майдан* (с. 37) постали саме на основі опорних номенклатурних імен (*о)враг* «яр» і *майдан* «площа; лісова галявина». Тобто не можна під впливом сучасних асоціативних зв'язків не враховувати етимології твірних компонентів, інакше ойконіми на зразок рос. *Мухи Лысые* виявляться оказіональними, мотивованими назвами відповідних комах без волосяного покриття, а не архаїчним географічним терміном **тихъ / *тъхъ* «пліснява; мох, болото» й означенням *лисий* «безлісий, голый (про місцевість)» (див.: Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Дніпро-Бузького межиріччя. — Кіровоград, 1996. — С. 22–23).

Розділи 3 і 4 другої частини присвячено відповідно суфіксальному і префіксальному словотворенню топонімів. Відзначені раніше позитиви мають у них логічний розвиток і підкріплюються новими вагомими результатами. Зокрема, зіставляючи похідні в апелятивній і пропріальній лексиці багатьох мов, автори книги дійшли аргументованого висновку, що «жодна з європейських мов не має такої кількості пестливих форм, як українська» (с. 144). Узагалі, широкий лінгвістичний кругозір Олексія й Ольги Склярєнків, досконале використання ними методики типологічного аналізу топо-

німів, глибоке проникнення в етномовне середовище різних країн і національну специфіку онімної номінації, володіння хорошим науковим стилем — усе це робить частину другу (як і всю книгу) такою, яку легко й корисно читати не лише фахівцям, а й усім тим, хто цікавиться питаннями ономастики.

До розділів, у яких здійснено аналіз афіксальних дериватів, виникло зауваження, пов'язане з неточним виділенням способів або засобів словотворення окремих топонімів. Так, українські топоніми на *-ичі, -ани / -яни, -івці, -инці*, як і аналогічні похідні в інших слов'янських мовах, не є суфіксальними утвореннями, а постали семантичним способом від групових назв людей з цими афіксами, тому ойконіми на зразок *Вербичі, Ловчичі, Березжани, Підгайці, Моринці* безпосередньо мотивовані відповідними антропонімами або апелятивами, що були груповими назвами людей, а не словами *гай, верба, ловчий* тощо (див. с. 145, 161–162). Так само семантичним, а не префіксально-суфіксальним похідним є топонім *Межиріччя* (с. 197), утворений від географічного терміна *межиріччя* «простір, місцевість між двома річками». Безпідставним є твердження про те, що топонім *Галинка* належить до онімізованих відантропонічних деминутивів, бо насправді він виник семантичним способом від здрібніло-пестливої форми на *-ка* географічного терміна *галина* «рівне, безлісе місце в лісі» з основою вихідного *гал, гала, гало* «відкрите, голе місце» (див.: Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. — С. 161–163). Подекуди такі «недогляди» зумовлені некритичним використанням праць вітчизняних або зарубіжних дослідників.

Цікавою і багато в чому новаторською є третя частина «Креативний ономастичний словотвір» (с. 219–370), у якій проаналізовано ономастичну інверсію (розділ 1), скорочення слів (розділ 2), онімну субстантивацію (розділ 3), соціально-функційний і когнітивно-психологічний виміри онімного простору (розділ 4), брендовий принцип номінації (розділ 5), відантропонімі топоніми (розділ 6),

хібність відантропонімного диктату (розділ 7), одноманітні назви (розділ 8), гумор у топонімії (розділ 9), ономастичні каламбури та парадну топонімію (розділ 10), роль фонетичних чинників в ономастичному словотворі (розділ 11). Уже з назв розділів видно, що деякі аспекти креативного словотвору мало характерні для української топонімії, натомість назви з елементом okazionalnosti «численні в ономастичних системах США, Канади й Австралії» (с. 221), тобто в англомовних країнах. Олексій і Ольга Скляренки пояснюють це насамперед ментальністю американців, яким притаманний постійний пошук чогось нового, незвичного, хоч не останню роль у цьому відіграють і внутрішні особливості англійської мови, яка втрачає флективний характер порівняно зі слов'янськими та іншими індоевропейськими мовами. Саме комплекс лінгвальних та екстралінгвальних чинників спричинився до продуктивності в англомовній (особливо американській) топонімії назв на зразок *Arock* < *a* (неозначений артикль) + *rock* «скеля», *Verybest* < *very* «дуже» + *best* «найкращий», *Nolem* < дзеркальне *melon* «диня», *Cadams* < *C. Adams* (антропонім), *Nikep* < *Pekin* та ін. Прикладом максимально креативних топонімів (тобто абсолютно штучних) є назва *Tolono*, яка постала способом довільного вставлення між голосними *o-o-o* приголосних *t-l-n* (с. 227) (а чому не навпаки, як у консонантних мовах?). Якщо вірити такому висновкові Г.-Р. Стіварта, на якого покликаються автори книги, то в українській мові подібне явище спостерігається хіба що в системі фірмонімів, яка не допускає повторюваності численних назв (насамперед з реєстраційно-юридичних міркувань), спричиняючи тим самим появу вигаданих звукових комплексів, які стають зазвичай назвами-одноденками.

Одним із недоліків загалом змістовної і якісної третьої частини є занадто до-

вільне розуміння терміна «аббревіація» як назви одного із способів онімного словотворення. Як відомо, аббревіація — це утворення нових лексем шляхом поєднання початкових складів або літер кількох слів словосполучення, тому аж ніяк не можна вважати аббревіатурами топоніми на зразок: *Bolivia* (ісп. *Bolivia*) < прізви. *Bolivar* (Simon) (с. 229), розм. *Alabam* < *Alabama* (с. 231), *Bonn* < *Bonna* (с. 231), *Corfu* < гр. *koruphai* «вершини» (с. 230) та ін.

Відчутно не вистачає в книзі узагальнювальних висновків, які б систематизували основні результати проведеного дослідження, намітили перспективи подальших студій у галузі типологічного словотвору власних назв.

Загалом рецензована книга є ґрунтовною і багато в чому новаторською працею з типологічної дериватології в українській ономастиці, актуальною для зіставного та загального мовознавства. Вона демонструє глибокі знання авторами універсальних законів і національної специфіки топонімної номінації, що дозволило отримати переконливі й досить вагомі результати, які знайдуть широке застосування в розвитку теорії сучасної ономастики. Не менш вагомими є практичні перспективи проведеного дослідження. Зокрема, на його основі можна підготувати навчальний посібник з типологічної ономастики для філологічних спеціальностей університетів. Віддаючи належне Олексієві та Ользі Скляренкам за самовіддану наукову й видавничу діяльність, бо саме завдяки їхнім зусиллям уже побачили світ дві з п'яти книг, хочеться побажати якнайшвидшого видання наступних томів колективної праці, а згодом і англомовного опублікування бодай вибраних праць для популяризації основних положень 5-томника в зарубіжній ономастиці.

В. ЛУЧИК